

Fetva, Cihad ve Savaş: (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Cephesinde Şeyhler ve Toplumsal Mobilizasyon
Fatwa, Jihad and War: Sheikhs and Social Mobilisation on The Eastern Front in The Ottoman-Russian War (1877-1878)

Abdusselam ERTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi A.B.D., Diyarbakır, Türkiye, ORCID: 0000-0002-6353-7126 e-mail: selam008@gmail.com.

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ertekin, A. (2025). Fatwa, Jihad and War: Sheikhs and Social Mobilisation on The Eastern Front in The Ottoman-Russian War (1877-1878). Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 70, 28-43

Ertekin, A. (2025). Fetva, Cihad ve Savaş: (1877-1878) Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Cephesinde Şeyhler ve Toplumsal Mobilizasyon. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 70, 28-43

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: January 27 2025/ 27 Ocak 2025

Accepted/Kabul Tarihi: October 6 2025/6 Ekim 2025

Published/Yayın Tarihi: December 21, 2025 /21 Aralık 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 70

Pages/Sayfa: 28-43

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Abdusselam ERTEKİN).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî anlamda büyük bir sınavdan geçtiği dönemdir. Bu savaşta yerel liderlerin ve meşayihın oynadığı roller, Osmanlı'nın dinî ve sosyal mobilizasyon stratejilerinin etkinliğini ortaya koymaktadır. Cihad ilanı, halkın manevi motivasyonunu artırmış, kutsal emanetler gibi sembollerle desteklenmiş ve yerel güçlerin etkisiyle geniş kitlelere ulaşmıştır. Ancak, lojistik yetersizlikler ve coğrafi zorluklar, bu süreçte önemli engeller olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın yerel iş birliği politikaları hem savaşın kısa vadeli hedeflerine ulaşılmasında hem de uzun vadeli bölgesel otoritesini pekiştirmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu savaş, Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki varlık mücadelesinde geleneksel ve modern unsurları bir arada kullanarak nasıl ayakta kalmaya çalıştığını göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu minvalde çalışma bir taraftan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve dinî dinamiklerini savaş stratejilerine nasıl entegre ettiğini tartışırken öte taraftan Şeyhlerin halkın cihada katılımını etkili bir şekilde sağladığını iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Rusya, 93 Harbi, Şeyhler, Cihad

Abstract

The 93 War was a period during which the Ottoman Empire faced significant military and political challenges. The roles played by local leaders and sheikhs in this war reveal the effectiveness of the Ottoman religious and social mobilization strategies. The declaration of jihad increased the spiritual motivation of the people, supported by symbols such as holy relics, and reached large masses through the influence of local leaders. However, logistical inadequacies and geographical difficulties emerged as significant obstacles during this process. In this context, the Ottoman policies of local cooperation were an important tool for achieving both the short-term objectives of the war and consolidating its long-term regional authority. This war serves as an important example of how the Ottoman Empire sought to survive its 19th-century struggle for existence by combining traditional and modern elements. In this respect, this study discusses how the Ottoman Empire integrated social and religious dynamics into its war strategies during the Ottoman-Russian War of 1877-1878 and argues that sheikhs effectively ensured the participation of the people in the jihad. It also attempts to demonstrate how they played a critical role in meeting the needs of the regular army and consolidating regional authority.

Keywords

Ottoman Empire, Russia, 93 War, Sheikhs, Jihad

Giriş

Literatürde “93 Harbi” olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, iki devlet arasındaki rekabetin zirve noktasıdır. Balkanlar ve Kafkaslardaki geniş çaplı harekâtlar, Osmanlı toplumunun dinî, sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Rusya’nın 93 Harbi’ni ilan etmesiyle birlikte Rusya’da halk ve ordu arasında “*haklı bir dava uğruna mücadele edecekleri*” düşüncesiyle güçlü bir dinî atmosfer oluşmuştur. Bu süreçte kiliselerde çanlar çalınmış, özel ayinler düzenlenmiş ve “*dinsizlere karşı zafer bahşetmesi*” için Tanrı’ya toplu dualar edilmiştir. Toplum genelinde bu savaşın dinî bir misyon taşıdığı algısı yaygınlaştırılarak, Rusya genelinde adeta bir “*Haçlı Seferi*” havası oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise özellikle İstanbul başta olmak üzere çeşitli bölgelerde Ruslara karşı savaş ilanı, Müslüman halk arasında büyük bir heyecan ve coşku uyandırmıştır. Camilerde, “*Moskof gâvura karşı zafer kazanılması*” amacıyla dualar edilerek önceki Rus savaşlarında şehit düşenler için mevlitler okutulmuştur. Bu süreç her iki tarafın da dinî duygularını mobilize ederek savaşa toplumsal destek sağlama stratejisinin bir parçası olarak şekillenmiştir (Kurat, 2011, 92-93). Bu bağlamda Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tüm Osmanlı vilayetlerinde şeyhlerin öncülüğünde camilerde Osmanlı ordusunun muzafferiyeti için Fetih Suresi okunmuş ve dualar edilmiştir. Örneğin Üsküdar’da Şeyh Mahmud Hüdayi Hazretleri’nin Camii Şerif’inde, Osmanlı askerlerinin sıhhat ve selameti için Fetih Suresi’nin okunması ve çeşitli duaların edilmesi, halk arasında manevi bir dayanışma ve destek sağlama amacı taşımıştır (Vakit, No:6566, s.4). Böylece Osmanlı Devleti, dinî liderlik ve cihad ilanı gibi avantajlarını kullanarak, yalnızca askerî mücadelede değil aynı zamanda ideolojik ve psikolojik üstünlük sağlamada Rusya’ya kıyasla daha avantajlı bir konumdaydı. Halifelik makamının uluslararası Müslüman topluluklar üzerindeki etkisi, Osmanlı’nın savaşta destek bulma olanaklarını genişletirken, Rusya’nın dinî mobilizasyon çabaları daha sınırlı bir etki alanına sahipti. Bu durum Osmanlı Devleti’nin 93 Harbi’nde dinî liderliğin stratejik önemini ne derece etkin kullanabildiğini ortaya koymaktadır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli hadiselerinden biri olarak değerlendirilebilir. Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında patlak vermesi muhtemel bir savaşı engellemek amacıyla çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuşsa da bu çabalar sonuçsuz kalmıştır. Savaşın kaçınılmaz hale geldiği bir dönemde, Rusya açıkça askerî hazırlıklarını sürdürürken, başkentte savaş yanlısı güçlü bir kamuoyu oluştuğu görülmüştür. Bu kamuoyunun şekillenmesinde dönemin aydınları ve basın önemli bir rol oynamış ve dinî liderlerin söylemleri aracılığıyla halk nezdinde etkili bir seferberlik atmosferi oluşturulmuştur. Aydınlar ve basın, Osmanlı Devleti’nin gücüne ve Sultan II. Abdülhamid’in tüm Müslümanların halifesi olarak manevi otoritesine vurgu yapmış, “*Onursuz bir yaşamdan ziyade savaşmak evladır*” anlayışını topluma benimsetmeye çalışmıştır. Öte yandan dünya genelindeki Müslümanların cihada hazır olduklarına dair yayılan haberler, dönemin kamuoyunda güçlü bir birlik ve dayanışma ruhunun pekişmesine katkı sağlamıştır (Özcan, 1995, 21).

Söz konusu savaş, Osmanlı-Rus rekabetinin uzun süredir kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı-Rus ilişkileri, 16. yüzyılda Rusya’nın Astrahan ve Kırım’a ilerlemesiyle başlamış ve Rusya’nın askerî-siyasî emellerini güçlendirmiştir. (İnalçık, 1948,352). Karadeniz, Osmanlı için stratejik bir iç deniz olduğundan, Rusya’nın sıcak denizlere inme arzusu iki devletin bu bölgede karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Osmanlı, Kırım Hanlığı’nın desteğiyle Karadeniz’in kuzeyinde uzun süre üstünlük sağlasa da 17. yüzyılda Rusya’nın güçlenmesi sınır çatışmalarını artırmıştır. Rusya’nın askerî modernleşmesi ve genişleme politikaları Osmanlı için ciddi bir tehdit oluşturmuş, 1676-1681 Osmanlı-Rus Savaşı’nı sona erdiren Bahçesaray Antlaşması ise bölgesel nüfuz alanlarını belirlemiş ancak kalıcı barış getirememiştir. (Kul ve Kulçinskıy, 2016, 170). 18. yüzyılda, Büyük Petro’nun reformları Rusya’yı askerî ve siyasî açıdan güçlendirmiştir. Prut Seferi (1711) Osmanlı için geçici bir başarı olsa da genel sonuç itibarıyla Osmanlı aleyhine gelişmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı’nın Karadeniz hâkimiyetini sonlandırmış ve Rusya’ya Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğunu yolunu açmıştır. Bu durum Osmanlı’daki Hristiyan topluluklar üzerinde Rus etkisini artırmıştır. (Ünlü, 2023, 277-318). 19. yüzyılda Osmanlı devleti iç isyanlar ve dış müdahalelerle zayıflarken, Rusya, Balkanlar ve Kafkaslar’da nüfuzunu artırmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Edirne Antlaşması, Osmanlı’nın Balkanlar’daki hâkimiyetini zayıflatmış ve Rusya’ya ticari imtiyazlar sağlamıştır. (Muahedat Mecmuası, 2008, 70-80). Rusya, Osmanlı topraklarındaki Hristiyan azınlıkları destekleyerek Osmanlı’yı içeriden zayıflatma stratejisini özellikle Balkanlar ve Doğu Anadolu’da kullanmıştır. Kırım Savaşı (1853-1856), Rusya’nın genişleme politikasının ancak Fransa ve İngiltere’nin müdahalesiyle sınırlanabileceğini göstermiştir. (Kurat, 2011, 68-73). Avrupa’nın desteği Osmanlı’nın stratejik önemini artırmışsa da iç sorunları çözmeye yetmemiştir. (Topsakal, 2016, 44). 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti, “*hasta adam*” olarak anılmaya başlanmış ve büyük güçlerin rekabet alanına dönüşmüştür. Rusya, Pan-Slavizm politikasıyla Osmanlı’daki Slav topluluklarını isyana teşvik ederek Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmış ve toprak kayıplarına neden olmuştur. (Burçak, 2016, 34-37). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise Osmanlı Devleti’nin çöküş sürecini hızlandıran yıkıcı bir etkisi olmuştur.

93 Harbi üzerine bugüne dek çok sayıda lisansüstü tez hazırlanmış, yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından çeşitli bilimsel çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu akademik literatüre ek olarak döneme ait hatıratlar ile savaş komutanları ve diplomatlar tarafından kaleme alınmış eserler de mevcuttur. Ancak mevcut birikime rağmen bu tarihsel döneme dair yapılacak yeni araştırmaların daha spesifik ve derinlemesine bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliği açıktır. Savaş, iki temel cepheye yoğunlaşmıştır. Bir tarafta Rus kuvvetlerinin İstanbul önlerine kadar ilerlemesi diğer tarafta Erzurum'a uzanan işgalleri, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Araştırmacılar, savaşın farklı boyutlarını detaylı bir şekilde incelemiş; Osmanlı ve Rus askerî istatistiklerini, Batılı devletlerin tutumlarını, lojistik ve iâşe sorunlarını, savaş sırasında ve sonrasında yaşanan kitlesel göçleri, kıtlık ve salgın hastalıkları, ayrıca Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları gibi savaş sonrası gelişmeleri kapsamlı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Bu çalışmanın temel amacı, yukarıda belirtilen konuların ötesine geçerek 93 Harbi sırasında Osmanlı toplumunda şeyhlerin oynadığı rolü incelemektir. Bu konuya ilişkin şimdiye kadar kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamış olup özellikle Sultan II. Abdülhamid'in savaş süresince gerçekleştirdiği cihad çağrıları ve bu çağrılarının halk üzerindeki etkileri yeterince ele alınmamıştır. Şeyhülislam tarafından Sultan Abdülhamid'e "Gazi" unvanı verilmesi gibi önemli olaylar da literatürde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmemiştir. Araştırma, şeyhlerin savaş sürecinde gerçekleştirdikleri cihad çağrılarının ve bu çağrılarının halk üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bununla birlikte halkın topyekûn savaş gayretine katılım düzeyi ve bu katılımın neticesinde ortaya konan maddi ve manevi destek de ayrıntılı olarak tahlil edilecektir. Bu bağlamda dönemin toplumsal ve dinî dinamikleri üzerinden savaşın farklı bir boyutuna ışık tutulması hedeflenmektedir. Çalışmada, birincil kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve dönemin gazetelerinden faydalanılmıştır. Arşiv belgeleri, dönemin siyasî, askerî ve toplumsal dinamiklerini anlamaya yönelik temel veriler sunarken; gazeteler, kamuoyunun savaş sürecindeki algısını, tepkilerini ve halkın mobilizasyonundaki rolünü anlamaya katkı sağlamaktadır.

1. Şeyhlerin Toplumdaki Rolü

"Şeyh" kelimesi, Arapça kökenli olup ilim ve irfan sahibi kişilere verilen bir unvandır. Kelimenin sözlük anlamı "yaşlı kimse" olup genellikle elli yaşını aşmış ve ihtiyarlık alametleri görülen kişileri ifade eder (Cour, 1995, s. 460). Bununla birlikte şeyh kavramı zamanla farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda daha geniş anlamlar kazanmıştır. Örneğin, şeyh, bir kabile veya aile reisi anlamına gelir ve özellikle Arap aşiret reisleri için bir unvan olarak kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir (BOA. A.} DVN.MHM. 31/26). Tasavvufî anlamda ise şeyh, müritlere rehberlik eden, onları irşad eden ve manevi yolculuklarında yönlendiren kişidir (Öngören, 2011, 119). Bu bağlamda şeyh unvanı yüksek mevkideki din adamlarına, müderrislere, alimlere ve yaş farkı olmaksızın tarikat mensuplarına verilmiştir. Şeyhler, görevleri, ahlakî meziyetleri ve manevi olgunlukları nedeniyle halk arasında büyük bir saygı görmüşlerdir (Cour, 1970, 461). Tasavvuf ehli olan bu şahsiyetler sadece dinî liderlikleriyle değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel alanlardaki etkinlikleriyle de öne çıkmışlardır. Bu kişiler halkın gözünde dinî lider, toplumsal arabulucu, siyasî ve kültürel etkiye sahip entelektüel figürler olarak tanınmıştır. Şeyhlerin bu çok yönlü misyonu zamanla güçlenmiş ve toplumsal hayatta daha etkili bir konuma ulaşmıştır. (Bruinessen, 2013, s. 311).

Şeyhler, tasavvufun yaygınlaşması ve aşiret yapısı üzerinde manevi bir otorite haline gelmeleri sayesinde toplumsal ve siyasî alanda önemli bir güç odağı haline gelmişlerdir. Şeyhler, yalnızca dinî liderler olarak değil aynı zamanda halkın sosyal ve siyasal ihtiyaçlarını karşılayan güçlü birer önder olarak toplumda belirleyici roller üstlenmişlerdir. Tarikat vakıflarından ve halktan gelen bağışlarla ekonomik bir güce kavuşan şeyhler, bu kaynakları hem dinî faaliyetlerini sürdürmek hem de bölgesel etkilerini artırmak için kullanmışlardır. 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezi otoriteyi doğu bölgelerinde tesis etme çabası şeyhlere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu bağlamda şeyhler, merkezi otoritenin yerel temsilcileri haline gelerek Osmanlı yönetimi ile halk arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Özellikle aşiret yapısının hâkim olduğu bölgelerde şeyhlerin manevi otoritesi halkın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını artırmak için kullanılmıştır (Bruinessen, 2013, s. 311). Bu durum şeyhlere hem toplumsal hem de siyasî güç kazandırmış ve onları bölgenin en etkili figürleri haline getirmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında şeyhlerin rolü, toplumsal ve siyasî güçlerinin zirveye ulaştığı bir dönem olarak dikkat çeker. Şeyhler, yalnızca cihad çağrıları yapmakla kalmamış aynı zamanda ahaliyi örgütleyerek asker toplama, manevi destek sağlama ve gerektiğinde savaşın bizzat içinde yer alma gibi çok yönlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Osmanlının doğusunda Nakşibendi tarikatı halifeleri aktif bir şekilde rol oynamıştır. Örneğin Senendeç şehrinde Şeyh Şükrüllah Efendi, Van ve Hakkâri bölgesinde Şeyh Ubeydullah Efendi, Savuçbulak şehrinde Seyid Molla Ali Efendi ve Şehrizer'da Şeyh Muhammed Bahaddin Efendi buldukları bölgelerde halkı cihad ve gaza adı altında Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa teşvik etmişlerdir. Bu şeyhler hem dinî hem de toplumsal liderlik rollerini birleştirerek halkın Osmanlı yönetimine olan desteğini güçlendirmişlerdir (Vakit, No:501, s.3). Şeyhlerin bağlı olduğu Nakşibendi tarikatı, bölgedeki dinî ve sosyal yapıya derinlemesine nüfuz ederek halk arasında güçlü bir bağlılık ve sadakat ağı oluşturmuştur. Bu tarikatın şeyhleri, sadece dinî liderler değil aynı zamanda bölgesel düzenin koruyucuları ve siyasî süreçlerin etkili aktörleri olmuşlardır. Şeyhlerin toplumsal gücü halkın dinî ve

sosyal ihtiyaçlarını karşılamalarından kaynaklanırken siyasî güçleri ise aşiretler üzerindeki etkileri ve Osmanlı Devleti ile kurdukları iş birliği sayesinde artmıştır. Özellikle kriz ve savaş dönemlerinde şeyhler, bir yandan toplumsal düzeni sağlarken diğer yandan devletin yerel yönetim boşluklarını doldurmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerindeki şeyhler, dinî liderlikten toplumsal ve siyasî liderliğe kadar geniş bir yelpazede etkili olmuş, halkın hem manevi hem de pratik ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Şeyhlerin bu çok yönlü etkisi, Osmanlı Devleti'nin yerel halk üzerindeki kontrolünü güçlendirmesine katkı sağlamış ve aynı zamanda şeyhlere bağımsız hareket alanları da yaratmıştır (Bruinessen, 2013, 310-312). Bu nedenle şeyhlerin toplumsal ve siyasî gücü Osmanlı'nın doğu vilayetlerindeki sosyo-politik yapının temel taşlarından biri olmuştur.

2. Fetva ve Cihadın Sosyal Mobilizasyon Üzerindeki Rolü

Etimolojik olarak Arapça “*cehd*” (gayret, çaba sarf etme) kökünden türeyen cihad, kelime anlamıyla “*güç ve çaba göstermek*” veya “*bir işin üstesinden gelmek için bütün imkânları seferber etmek*” demektir. Bu kavram, İslâmî literatürde ise çok daha geniş ve kapsamlı bir anlam dünyasına sahiptir. Buna göre “*dinî emirleri öğrenmek, bu emirlere uygun yaşamak, başkalarına öğretmek, iyiliği teşvik edip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ etmek, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele etmek*” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir (Özel, 1993, 527). Kavramın fıkıh literatüründeki kullanımı ise daha spesifik olarak din uğrunda düşmanla savaşmak manasındadır (Develioğlu, 1988,172). Benzer şekilde Kur'an ve hadislerde cihadı, saldırı olduğunda Allah yolunda İslâm düşmanlarıyla savaşmak anlamında ifade etmektedir (Şilbay, 1997, 168). Osmanlı'da “*cihad*” kelimesi, din savaşlarını ifade etmek amacıyla kullanılan bir terim olan “*gaza*” ile anlam bakımından ilişkilendirilmiştir. Ancak cihad kelimesi, tıpkı “*harp*” kelimesi gibi her türlü savaşı ifade etmek için de kullanılmıştır. Dinî bir savaşın kastedildiği durumlarda, bu anlam genellikle “*cihâd fi sebilullah*” terkiibiyle net bir şekilde vurgulanmıştır. Osmanlı'nın İran ile yaptığı savaşlarda dahi “*cihâd*” ifadesi yaygın olarak kullanılmıştır. Bu, kelimenin etimolojik kökenine uygun bir şekilde cihadın yalnızca din uğruna değil aynı zamanda vatan savunması ya da herhangi bir amaç için çaba göstermeyi ifade edebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte cihadın yalnızca savaş anlamında kullanıldığı durumlarda, Osmanlı askerî terminolojisinde ilginç bir detay dikkat çeker: İçerisinde Hristiyan askerlerin de bulunduğu Osmanlı ordusunun hareketlerine “*irâde-i cihâdiyye*” adı verilmiştir. Bu ifade “*irâde-i 'askeriyye*” ve “*irâde-i harbiyye*” tabirleriyle eşanlamlı olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı'nın resmî terminolojisi genellikle Arapçanın gramer kurallarına uygun olarak şekillendiğinden, Harbiye Nezareti'ne zaman zaman “*Cihâdiye Nezâreti*” denmesi de bu bağlamda anlam kazanmaktadır (İttihad, No:5, s.3).

İslâmî devlet, *Dârü'l-İslâm*/İslam toprakları sınırlarını *Dârü'l-harb*/savaş toprakları aleyhine genişletmeye çalışırken savaş görevi genellikle “*farz-ı kifâye* olarak kabul edilmiştir. Bu durumda bu yükümlülük İslam toplumu içindeki belirli bir grup özellikle de ordu tarafından üstlenebilirdi. Ancak İslâm devleti saldırıya uğradığında savaş görevi “*farz-ı 'ayn*” haline gelir yani bireysel bir sorumluluk olarak her bir Müslümanın bu görevi yerine getirmesi gerekirdi. Bu anlayış Müslümanların dinlerini ve topraklarını savunma konusunda kolektif bir bilinç oluşturmasını hedeflemiştir (Zürcher, 2019, 2). Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş ihtimali belirginleştiğinde, Osmanlı topraklarında ve genel olarak Müslüman coğrafyada dinî önderler özellikle hutbelerde verdikleri vaazlarda “*Halife-i Rây-i Zemîn*” sıfatıyla Osmanlı sultanının Rusya'ya karşı cihad ilan etmesinin gerekliliğini sıkça vurgulamışlardır. Afganistan'daki camilerde okunan hutbelerde cihadın gerekliliği ve faziletleri sıkça vurgulanmaktaydı. Bu hutbelerde tüm Müslümanların rehberi ve dayanağı olan “*Hilâfet-i İslâmiye'nin*” muhtemel bir savaş durumunda tehdit altında olduğu dile getirilmiştir. Eğer böyle bir savaş meydana gelirse “*Hilâfet-i 'Osmâniyye'yi*” savunmanın tüm Müslümanlar için farz-ı 'ayn olacağı ve bu uğurda canlarını, mallarını, evlatlarını ve ailelerini feda etmeye hazır olmaları gerektiği hatırlatılmıştır (İstiklal, No:228, s.2). Aksi taktirde İslâm'ın büyük devletlerinden birinin büyük tehlike altında bulunduğu ve eğer Osmanlı Devleti, Rusların eline geçerse İslamiyet'in akibetinin tehlikeye düşeceğinin altı çizilmiştir (BOA, Y.PRK.HR. 1/6). Osmanlı Devleti sınırları dışındaki Müslüman toplulukları arasında özellikle Hindistan'da derin yankılar uyandırmıştır. Bu dönemde yayılan haberlerde “*Eğer Osmanlı Devleti parçalanırsa, hilafetin de sona ereceği ve bu durumun önlenmesinin mümkün olmayacağı, çünkü saltanatın desteği olmadan hilafetin zayıf ve etkisiz kalacağı*” yönünde kaygılar dile getirilmiştir (Karpat, 2017, 229). Bu durum hilafet makamının İslam dünyasında birleştirici bir güç olarak oynadığı kritik rolün somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Hindistan ve Afganistan'daki Müslüman ahali, Rusya'nın haksız ve sebepsiz olarak “*Memâlik-i Mahrûse'ye*” olarak dua ettikleri Osmanlı topraklarına yönelik başlattığı taarruzları, hunharca hareketlerini ve gaddarca zulmünü önlemek amacıyla, tüm Müslümanlara gaza ve cihadın farz olduğu çağrısında bulunmuştur. (BOA. ATASE. 110.9.1.316/25).

93 Harbi öncesinde Osmanlı Devleti, cihad konusunu içeren kitapların yayımlanmasını desteklemiştir. Aynı dönemde gazetelere gönderilen nameler ve yayımlanan makalelerde de sıklıkla padişahın cihad ilan etmesinin gerekliliği dile getirilmiştir. Müslüman memleketlerinden gönderilen mektuplarda, “*Padişahın cihadı ilan etmesi halinde, bütün Müslümanların halife şemsiyesi altında toplanacağı*” ifade edilmiştir. Ayrıca, cihad ilanı durumunda, Asya'dan Afrika'ya, Cezayir'den Çin'e kadar Müslümanların

“silah-ı gazâyâ” sarılacakları belirtilmiştir (Vakit, No:570, s.3). Kars mutasarrıflığından gönderilen bir mektupta: “Burada ‘asâkir mevcûdunun istirahatı ve sıhhati ber-kemâl olup cümlesi ârzû-yı cihâd ile heman ber-karardılar” (Vakit, No:562, s.1). Gazetelere gönderilen mektuplardan anlaşıldığına göre, Müslüman memleketlerinde Cuma hutbelerinde Rusya'nın “Moskof Kafiri” olarak tanımlandığı ve bu devlete karşı cihad edilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Özellikle Afganistan'daki bir Cuma hutbesinde, “Cihadın tüm Müslümanlar için farz-ı ‘ayn olduğu” vurgulanmış, bu öğreti halk arasında derin bir etki uyandırmıştır (İstikbal, No:228, s.2). Benzer şekilde, “Hakikate Karşı Moskoflar” başlıklı bir makalede, halkı savaşa teşvik amacıyla şu ifadelerle manevî bir çağrı yapılmıştır: “Vatan, bize lisân-ı hâl ile tavsiye ediyor ki, ancak size şehâdet ve gazâvat gibi iki yüce rütbeden birine mazhar olmak ve ‘Osmânlılık ideolojisini yeniden yüceltmek üzere ‘azîmle cihad edin.” Bu makalede, savaşın dinî ve millî bir sorumluluk olduğuna dair güçlü bir inanç aktarılmakta ve halkın gönlünde cihad için derin bir istek uyandırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, “Hele bir kere hay ‘ale'l-cihâd yolu açılıns... Şeyhülislâm, omuzuna bir tüfek alarak ‘umûmu gazâyâ ve cihâda davet etsin...” (İzmir, No:27, s.1) şeklinde, padişahın cihad ilan etmesinin, dinî bir emir ve toplumsal sorumluluk olarak halk tarafından beklenen bir eylem olduğu ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, cihad telkinlerinin sadece manevî bir öğreti değil, aynı zamanda toplumsal bir harekete dönüşmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda Savaş başladığında Sultan, cihad ilan etmekten kaçınmış olsa da Dağıstan'dan gelen Müslüman delegasyonunun Rus devletine karşı ilan ettiği cihadi, bir fermanla onaylamaktan kaçınmamıştır (Aksakal, 2019, 46).

Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerindeki şeyhler, vaazlarında “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın”, (Bakara/190) “...mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihâd edin...” (Tevbe/41) ayetlerine ve “Kim savaşa katılacak bir kimseyi savaş araç gereci ile donatırsa, o kimse bizzat Allah yolunda savaşmış gibi olur” (Arıcı, 2021, 34) hadis-i şeriflerine atıfla halkı cihada ve gazaya teşvik etmişlerdir. Şeyhler, Rusya'nın tarih boyunca İslam âleminin karşısında yer alan bir güç olduğunu ve Osmanlı Devleti üzerinde yürüttüğü siyasi ve askerî politikaların farkındaydı. Bu bağlamda, Senendeç şehrinde Nakşibendî tarikatının ileri gelen halifelerinden Şeyh Şükrullah Efendi, Hacire Hatun Hanigâhi/Tekkesi'nde irşad faaliyetlerini sürdürmekteydi. Şeyh Şükrullah Efendi, yayınladığı bir vasiyetnamede tarihten alınacak derslerin önemini vurgulamıştır. Şeyh, özellikle Deli Petro'nun meşhur vasiyetnamesine atıfta bulunmuş ve bu savaşın, Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını hayata geçirme hedefi doğrultusunda kritik bir adım olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle vasiyetnamenin Rus halkına cihangir olma ülküsü aşıladığını belirtmiş ve Rusya'nın söz konusu politika çerçevesinde Arap ve Acem topraklarını ele geçirerek küresel bir hegemonya kurmayı amaçladığını vurgulamıştır. Şeyh Şükrullah Efendi, vaazlarında şu ifadelerle yer vermiştir: “Ey ahâlî, âgâh olunuz ki, Emîrül-Mü'minîn ve Pâdişâh-ı Berreyn ve Behreyn, şevketlü Abdülhamîd Hân hazretleri, Rusya ile gazâ edecekler. Ben cânımı bu uğurda fedâ etmeye hazırım.” Bu ifadeler üzerine, Senendeç ahali de şu şekilde karşılık vermiştir: “Biz dahi sizinle cânımızı ve mâlîmızı bu uğurda fedâ etmeye hazırız.” (Vakit, No: 501, s. 3).

Şeyhler, Cuma hutbelerinde Rusya'yı şu şekilde tanımlamaktadır: “Rusya, düşman-ı dîn-i İslâm'dır.” Bu tanımlama doğrultusunda, “Düşman-ı dînimizin kanı ise bize helâldir” ifadeleriyle halkı cihad etmeye ve mücadeleye teşvik etmişlerdir. Şeyhler, Rusya'yı bulaşıcı bir hastalığa benzetmişlerdir. Bu benzetmeye göre, nasıl ki hastalıklı bir uzuv kesilmediği takdirde hastalık tüm bedene sirayet ederse, Rusya'nın İslam topraklarını istila etmesi durumunda da bu istilanın etkileri durdurulamaz hale gelecektir. Böylelikle, müdahalenin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Şeyh Şükrullah Efendi, bu durumu şu çarpıcı örnekle açıklamaktadır: “Lehistân, Çerkistân, Dağıstân, Kırım, İrevân, Hive ve Türkistân bu illet yüzünden harâb ve berbât olmuştur.” Şeyh, Rusya'nın hedeflerini ise şu şekilde özetlemektedir: “Rusya ister ki Afganistân, Arabistan, Acemistân, Kürdistân, Hindistân, velhasıl Cihânistân'ı zapt eylesin ve (haşa) la şerike leh kalsın.” Bu bağlamda Şeyh halkı, böylesi tehlikeli bir illete karşı cihad ve gazaya teşvik etmiştir. Ayrıca Şeyh Şükrullah Efendi'nin ifadeleri, halkın seferberlik için hazır olduğuna işaret etmektedir: “Kâfe-i levâzîmât-ı seferiyeyi kendi tarafımızdan olmak üzere yüz bin askerle bir işârete muntazırız.” (Vakit, No:501, s.3). Bu söylemler şeyhlerin Rusya'ya karşı duyduğu derin öfkeyi ve Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Şeyhlerin bu tutumunun yalnızca Halifelik makamına sadakatle sınırlı olmadığı aynı zamanda Rusya'nın Müslüman topluluklara uyguladığı zulümle de ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hive ahali üzerinde gerçekleştirilen General Kofa, General Kovacof ve Rus Kazaklarının zulüm ve cefası, bölge halkının hafızasında derin izler bırakmıştır. Bu durum Hive Şeyhi Ali Han'ın, Senendeç Şeyhi Şükrullah Efendi'ye yazdığı mektupta açıkça dile getirilmiştir. Bu mektup, şeyhlerin Rusya'ya yönelik öfkesinin bölgesel bir dayanışma ve direniş hareketine dönüştüğünü göstermesi açısından önemli bir belgedir (Vakit, No:501, s.3). Bu olay şeyhlerin toplumsal mobilizasyon üzerindeki belirgin etkisini ve özellikle savaş dönemlerinde halkı seferber etme gücünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Ayrıca Halifelik makamına olan bağlılık ve bu makamın meşruiyetini pekiştiren dinî söylemler, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini anlamada önemli bir örnek teşkil etmektedir. Şeyh Şükrullah Efendi'nin padişahı “Emîrül-Mü'minîn” sıfatıyla anması, Halifelik kurumunun İslam dünyasındaki manevî otoritesine vurgu yapmaktadır.

Bu çağrılar, halk arasında cihad ruhunu diriltmiş ve dinî bir vecibe olarak gazaya katılmanın önemini pekiştirmiştir. Şeyhlerin bu telkinleri hem dinî bir bilinç oluşturmuş hem de Osmanlı'nın doğu vilayetlerinde savaş seferberliğine manevî bir

zemin hazırlamıştır. Hakkari ve civarında bulunan Şeyh Ubeydullah, Makam-ı 'ali-i seraskeriyeye gönderdiği telgrafa göre; Abbasiler soyundan gelen Hakkâri beylerinin nesilden nesile korudukları ve mühürledikleri kutsal emanetlerden biri olan Hazreti Peygamber Efendimizin (s.a.v.) mukaddes emanetleri arasında bulunan "Na'leyn-i Şerîf", daha önce ortaya çıktığı gibi "meḥarû'l-mevcûdât" ve "sâhibü'l-mücâhidîn" olan Efendimizin mübarek sancakları da yine bu soydan Timur ve Reşid beylerinin evinde bulunmuştur. Bu sancaklar, salavat-ı şerife eşliğinde taşınacak, camilerde Ümmet-i Muhammed'in ziyaretine sunulacak ve kutsiyetinden kaynaklanan etkilerle halk üzerinde büyük bir manevî tesir oluşturacaktır. Hiçbir şüphe olmaksızın bu sancakların Resulullah'a ait olduğu ve cihad konusunda halkın şevk ve gayretini artıracığı aşikârdır (BOA, ATASE. 110.9.1.3.37/0/80). Bu mukaddes emanetlerin bir araya getirilmesi ve halkın ziyaretine sunulması hem manevî bağları güçlendirmek hem de cihad bilincini canlandırmak amacı taşır. Sancakların taşınması ve camilerde sergilenmesi, İslam'daki sembolizmin toplumsal mobilizasyon ve motivasyon üzerindeki güçlü etkisini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bağlamda Hindistan'dan Orta Asya'ya kadar birçok Müslüman topluluk, cihad ilan edilmesi yönünde talepler dile getirmiş, basın ve dinî otoriteler de bu çağrıyla desteklemiştir. Şeyhler ve ulemanın vaazları ve yazıları aracılığıyla Müslümanları birlik içinde hareket etmeye çağırması, toplumsal bir seferberliğe zemin hazırlamıştır. Bu toplumsal beklentinin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, Şeyhülislam'dan cihad fetvası talep etmiş ve bu talep onaylanmıştır (Takvim-i Vekayi, No:1909, s.1).

"Emîrû'l-mü'minîn halledellahu Hılâfeteḥü ilâ yevmi'd-dîn efendimiz hazretleri dârü'l-harp olan bir darı mülki ile musalaha 'akd-i muvâda'a etdiklerinden sonra bir müddet mürûrun dâr-ı mezkûrun mülki ne'ûzbillâh-i te'âlâ tahammül ve kabûlü şevket-i İslâmiyye'nin tevhiyyetini mûcib ve millet-i Ahmediyye'nin tezlîlini mü'eddî olan tekâlif-i şakkanın müslimîne tahmîl sû-i kasdı üzerine ḡurûren ve istikbâren müteheyyi'en li'l-harb-i hudûd-ı memâlik-i İslâmiyye'yi tecâvüz ve ikâ'-ı şürûr ü zarar ederek nakz-i 'ahd eylese hâm-i dîn-i mubîn, sultânu'l-Müslimîn ebedehüllahü te'âlâ bi'n-nasrû'l-mubîn efendimiz hazretleri müslimînde kuvvet ve kavm-i mersûm ile kıtâle kudret zâhir olacak müslimîn haklarında cihâd hayr olmaḡla "Ve katilû fi sebîlillâh" emr-i şerîfine imtisâlen taraflarından cünûd-ı Nusret-mev'ûd-ı İslâmiyye'yi kavm-i mesfûr üzerine sevk u isâl ve i'zâz-ı dîn-i İslâm niyyet-i hâlisesiyle muste'nen billâhi'l-mülkü'l-müte'âl kavm-i mesfûr ile cihâd ü kıtâl farz olur mu, beyân buyrula.

El-cevâb: Allahü te'âlâ e'alem. Olur. Ketebehü'l-fakîr Hasan Hayrullah. 'Ufiye 'anhu"

Bu fetva, yalnızca Osmanlı Devleti'nin askerî mücadelesine meşru bir zemin kazandırmakla kalmamış aynı zamanda İslam dünyasında birleştirici bir güç olarak hilafetin rolünü pekiştirmiştir. Fetvanın ilanı, halkın seferber edilmesinde ve mücadelenin dinî temeller üzerine oturtulmasında hayatî bir işlev üstlenmiştir. Böylece hem Müslüman topluluklara hem de dünya kamuoyuna Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini ve haklılığını açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu durum Osmanlı'nın halifelik makamını kullanarak uluslararası İslam toplumlarında güçlü bir etki yaratma stratejisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

93 Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin cihad mücadelesine liderlik eden Sultan II. Abdülhamid, halkı ve orduyu seferber etme noktasındaki üstün gayretleri ve cihada katılan askerlerin donatılmasına ve desteklenmesine sağladığı katkılardan dolayı "Gazilik" unvanının verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu unvan, yalnızca askerî başarıların değil İslam dünyasında birleştirici bir lider olarak sergilediği dirayetli yönetimin de bir tezahürüdür. Padişah, cihadı "fi sebîlillah" ruhuyla teşvik etmiş ve hem halkı hem de ulema sınıfını bu mücadelede bir araya getirmiştir. Özellikle Suhum Kalesi'nin Ruslara karşı zaferle ele geçirilmesi, bu unvanın verilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Padişah'ın bu zaferdeki rolü, halkın gözünde yalnızca bir hükümdar değil aynı zamanda bir "gazi" olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bunun üzerine İslam hukukuna uygun olarak alınan fetva ile gazilik unvanı resmen ilan edilmiştir (BOA. HR.TO.518/66-1). Buna göre;

"Sultan Abdülhamid Hân hazretleri mecîd olan Rabbin gölgesi ve yer yüzünün halifesi oldu. Allah onun hilâfetini 'arz gününe kadar harp üzere devâm ettirsin. O ki İslâm askerlerini hulûs-i kalple techîz etti, onlara yardım etti ve onları dîn ve millet düşmanları üzerine gönderdi. Şu anda harpdeler ve i'lâ-yı kelimetullâh yolunda samimi hâlis bir niyyetle savaşıyorlar. Şer'an tahakkuk etti ki Hadîs-i şerîfte geçtiği "Men cehheze gâziyen fi sebîlillâh fekad gazâ [kim ki fi sebîlillâh cihâd eden bir gâziyi techîzatlandırırsa kendisi gazâ etmiş sevâbı alır]" üzere Sultan Abdülhamid gâzidir. Artık bu hâlde Sultan Abdülhamid'in ismi emirlerde, mahfil ve minberlerde gâzi unvânıyla anılması meşrû ve müstahsen olur mu?

El-cevâb: Olur Vâllâhü a'lemü Ketebehü'l-fakîr Hasan Hayrullah 'Ufiye 'anhu"

Bu unvan, hem Osmanlı Devleti'nin haklı mücadelesini uluslararası kamuoyuna duyurmuş hem de İslam dünyasında hilafet makamının gücünü pekiştirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in gazilik unvanı, Osmanlı'nın cihad mücadelesine yönelik kararlılığını ve liderliğini simgeleyen tarihî bir olay olarak kayıtlara geçmiştir.

3. Padişah'ın Emr-i Âlisi: Birlik ve Dayanışma Çağrısı

Rusya, Osmanlı Devleti'ne yönelik tarihsel hasmane siyasetinin bir devamı olarak iki devlet arasındaki diplomatik münasebetleri tek taraflı biçimde kesmiş ve harp ilan ederek ordularını Osmanlı sınırlarına sevk etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni hem uluslararası düzenin hem de toprak bütünlüğünün muhafazası adına savunma tedbirlerine başvurmaya mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda Osmanlı idaresi "*cenâb-ı hayrî'n-nâsırînin 'avn ü 'inâyetine i'timâd ve rûhâniyet-i celîle-i Peygamberî'ye istinâd*" ile meşru müdafaa hakkını kullanma yoluna gitmiştir. Rusya'nın Osmanlı topraklarına yönelik taleplerinin ve yayılcı siyasetinin, tarihsel bir süreklilik arz ettiği açıktır. Nitekim Rusya'nın XIX. yüzyılda izlediği politikaların esasını Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından doğacak siyasî boşluğu kendi çıkarları doğrultusunda doldurmak oluşturmuştur. Bu stratejinin somut bir yansıması olarak Rusya, iki yıl evvel Hersek'te ortaya çıkan isyanı provoke ederek Balkan coğrafyasında "*Tohum-i fesâdın semerresi*" çıkarmayı hedeflemiştir. Özellikle Tuna ve Edirne vilayetlerinin Bulgar nüfuslu bölgelerinde fesat ve isyanın teşvik edilmesi, Sırbistan ve Karadağ gibi bölgelerde ise mevcut çatışmaların derinleştirilmesi, Rusya'nın bu politikasının bir uzantısıdır (BOA. İMMS, 56/2565-1).

Rusya'nın savaş ilanı ile ortaya çıkan yeni durum, Osmanlı tebaasının devlet ve milletin haklarını ve bağımsızlığını korumak üzere birlik ve dayanışmaya davet edilmesini gerektirmiştir. Bu amaçla, Padişahın yüksek iradesi doğrultusunda vilayetlere gönderilecek emirler hazırlanmıştır. Geleneksel usullere göre hazırlanan bu emirler, önemli uyarı ve teşvikler içermekteydi. Bu metinler, komutanlıklara iletilen telgrafname-i hümayun içerikleri esas alınarak ve halkın olası sorularını gidermek maksadıyla ek açıklamalarla detaylandırılarak kaleme alınmıştır. Böylece "*Sebk ü ibâresi muvâfık-ı emr ü fermân-ı hikmet-unvân-ı cenâb-ı hilâfet-penâhi...*" emirin kopyalarının hızla vilayetlere ulaştırılması, basılı nüshalarının ise taşra idarelerine gönderilmesi ve aynı zamanda gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurulması için gereken tüm hazırlıkların yapılması emredilmiştir (BOA. İMMS, 56/2565-2).

26 Nisan 1877'de tüm vilayetlere gönderilen "*emr-i âli*"de, Rusya'nın nihai amacının Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve hukuki varlığını yok etmek olduğu açıkça ifade edilmiştir. Rusya'nın hiçbir meşru sebep olmaksızın Osmanlı topraklarına saldırması, kararlılığını ve hukuk dışı yaklaşımını gözler önüne sermiştir (BOA. İMMS, 56/2565-1). Bu saldırılar Osmanlı Devleti'nin geçmişte karşılaştığı tehditlerden çok daha ciddi bir durum oluşturmuştur. Bu süreçte, "*kâffe-i evlâd-ı vatan*" ortak haklarını savunma sorumluluğu ile hareket etmeye çağırılmıştır. Zira karşı karşıya olunan düşman, birçok milleti tahakküm altına alan ve özgürlükleri tehdit eden bir güçtür. Bu bağlamda Osmanlı vatandaşlarının ahlakî ve dinî bir görev olarak topraklarını ve bağımsızlıklarını korumaları istenmiştir. Padişah, tüm Osmanlı tebaasını "*hilâfet ve metbû'iyet*" adına maddî ve manevî ittifaka davet etmiştir. Bu çağrı, yalnızca mevcut tehditleri bertaraf etmekle kalmayıp Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık temellerini korumayı da hedeflemiştir. Vatandaşların görevi "*Osmanlıların namus ve hukukunu düşman saldırılarından korumak*" olarak tanımlanmıştır. Padişah, halkını birlik ve dayanışmaya davet ederken her vatandaşın diğerinin malını, canını ve namusunu kendi değerleri gibi görerek hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlayış toplumsal birlik ve tehditlere karşı dayanıklılığı artırmayı amaçlamıştır (BOA. İMMS, 56/2565-1). Sultan II. Abdülhamid, Rusya'nın savaş ilanı karşısında cihad ve hilafet otoritesini etkin bir şekilde kullanarak tebaasını birleştirmeyi ve Osmanlı'nın bağımsızlığını savunmayı amaçlamıştır. Bu süreçte özellikle doğu vilayetlerindeki şeyhler, halkın savaşa katılımını teşvik etmiş, cihad çağrısını yaymış ve bölgesel düzenin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Şeyhler de bu çağrıya mukabil dinî nüfuzlarını kullanarak halkın Osmanlı'ya bağlılığını güçlendirmiş ve halkı maddî ve manevî destek sağlamaya yönlendirmiştir.

Rusya ile yaşanan gerilimin tırmanması ve savaş ihtimalinin belirginleşmesi üzerine, Harbiye Nezareti'nin Ocak 1877 tarihli talimatı ile "*asâkir-i mu'avyene*" adı verilen gönüllü asker veya milis kuvvetlerinin toplanması emredilmiştir (Yapıcı, 2017, 291). Bu girişim Osmanlı ordusunun asker sayısındaki yetersizlikler ve mevcut askerlerin nitelik eksikliklerinden kaynaklanan sorunların bir çözümü olarak ortaya çıkmıştır (Demirtaş, 2014, 49). Serasker Redif Paşa tarafından hazırlanan resmî belgelere göre, Osmanlı ordusunun toplam mevcudu 490.000 kişiydi. Bunun 300.000'i Rumeli'de, 100.000'i Anadolu'nun kuzeydoğusunda, geri kalanı ise farklı bölgelerde konuşlanmıştı (Ahmed Midhat, 1295, 228-229). Bu dağılım, doğu cephesindeki güçlerin yetersizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Erzurum'daki "*Ordu-yı Hümayûn Müşâvirliği*" görevini üstlenen Ahmet Muhtar Paşa'nın emrindeki asker sayısı yalnızca 51.000 idi. Ancak bu birlikler arasında üst düzey görevlerde bulunan birçok kişinin yetersizliği, askerlerin önemli bir kısmının iyi bir eğitimden geçmemiş olması ve bazılarının hasta veya geri hizmete ayrılmış olması gibi sorunlar dikkat çekmiştir (Ahmet Muhtar Paşa, 1985, 48). Osmanlı ordusunun ağırlığının Rumeli'de konuşlanmış olması, doğu

cephesinde yerel desteğin önemini artırmıştır. Bu bağlamda özellikle bölgesel otoriteye sahip şeyhlerin, gönüllü asker toplamaya yönelik girişimleri hayati bir ihtiyaç haline gelmiştir. Şeyhlerin dinî otoritesi, halkın seferber edilmesinde ve moral motivasyonunun artırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu çabalar, yalnızca askerî açıdan bir destek sağlamakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı yönetiminin doğu bölgelerinde otoritesini yeniden tesis etmesine yönelik bir stratejik adım olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin şeyhlerden beklentisi oldukça yüksek bir düzeydeydi. Özellikle Nakşî-Halidî tarikatının önde gelen şeyhlerinin, yerel otorite ve dinî nüfuzları sayesinde bölge halkını seferber edebilecek kapasitede olmaları nedeniyle bu beklentilerin odak noktası haline gelmişlerdir. Bu tarikatların toplumsal etkisi, halk üzerinde hem dinî hem de sosyal bir bağlayıcılık oluşturuyor, dolayısıyla Osmanlı yönetimi açısından stratejik bir avantaj sunuyordu. Bu bağlamda en büyük desteğin Hakkâri bölgesindeki şeyhlerinden beklenmesi şaşırtıcı değildir. Özellikle, bölgedeki aşiretlerinin güvenini kazanmış olan ve dinî liderliğiyle büyük bir etki alanına sahip Şeyh Ubeydullah, Osmanlı yönetimi için kritik bir figür olarak öne çıkmıştır. Seyyid Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah, yalnızca bir dinî lider değil aynı zamanda yerel aşiretler arasında barış ve iş birliğini sağlama konusundaki başarısıyla da tanınmıştır (Avyarov, 1995,96-100). Osmanlı yönetimi, onun liderlik ettiği dinî ve sosyal hareketin, bölge halkını savaş için seferber etmede hayati bir rol oynayacağını düşünmüştür.

4. Cihad Çağrıları ve Halkın Katılımı

Hakkâri bölgesindeki "Tarikat-ı Aliyye-i Hâlidîyye" şeyhlerinden Seyyid Taha'nın oğlu olan Şeyh Ubeydullah Nehri, aynı zamanda bölgedeki tüm kesimin güvenini kazanmış bir liderdi. Onun 93 Harbi sırasındaki faaliyetleri, hem Osmanlı Devleti'nin savaşta halk desteğini mobilize etme stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturmuş hem de dinî liderlerin toplumsal seferberlikteki rolünü gözler önüne sermiştir. Şeyh Ubeydullah, daha sonra kaleme aldığı eserinde bu savaşı "hayırlı sefer" olarak tanımlamış ve Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısını bir emir mahiyetinde algılamıştır (Ubeydullah Nehri, 1386.112). Bu emir, Şeyh Ubeydullah'ın rehberliğinde halkın dinî ve toplumsal dayanışma ekseninde bir araya gelmesini sağlamış ve savaşın seyrine ciddi katkılar sunmasına olanak tanımıştır. Şeyh Ubeydullah, Şemdinan'dan Yüksekova'ya, Hakkâri'den Van'a kadar geniş bir coğrafyada halkı bir araya getirmek için bizzat çaba göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin cihad çağrısını destekleyen hutbelerin camilerde okunması ve halkı savaşa teşvik etmek için yazılmış mektuplar, dinî liderliğin halk üzerindeki etkisini artırmış ve bu savaşı dinî bir vazife olarak benimsetmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 37/0/80). Van Valisi Hasan'ın Dâhiliye Nezâretine gönderdiği telgrafta, Şeyh Ubeydullah'ın rehberliğiyle 40 ila 50 bin kişilik bir kuvvetin "hizmet-i cihâdiye" için hazırlandığı belirtilmiştir. Bu kuvvetlerin nizamî ve redif taburlarına entegre edilerek düzenli bir şekilde istihdam edileceği, Şeyh Ubeydullah ve halifelerinin kendilerine sağlanacak askerî malzemeleri kabul edeceklerini ve görevlerini özenle yerine getireceklerini ifade etmiştir. Hazır durumdaki 5-6 bin askerin derhal sevk edilmesi, geri kalanının ise kademeli olarak savaş alanına ulaştırılması planlanmıştır. Şeyh Ubeydullah'ın rehberliğinde yaklaşık 50.000 kişilik bir kuvvet düzenlenip hazırlanmış ve bu kuvvetlerin Rusya'ya sevk edilmesi için gerekli yazışmalara başlanılmıştır (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 130/0/185.).

Şeyh Ubeydullah, bu hizmetlerin tamamen "fi sebîlillâh gazâ" amacına yönelik olduğunu ve herhangi bir şahsî menfaat veya başka bir maksat taşımadığını Halife Mehmed Said Efendi aracılığıyla Osmanlı yönetimine bildirmiştir. Bu fedakârlık ve kutsal hizmetleri dolayısıyla kendisine Osmanlı yönetimi tarafından bir "iltifannâme-i sâmi" gönderilmesi uygun görülmüştür. Bu emirname, Dördüncü Ordu Müşiriyeti ve Erzurum vilayetiyle ortak yazılan bir yazı ve bir hil'at ile birlikte kendisine takdim edilmiştir. Ayrıca uygun bir tulum kürk de ilave edilerek gönderilmiştir. Mevcut durumda Şeyh Ubeydullah Efendi'nin hizmetleri ve bağlılarının "hizmet-i mukaddese-i cihâdiyye" katkıları, Osmanlı yönetimi tarafından büyük bir takdirle karşılanmıştır. Bundan dolayı Şeyh Efendi'ye yönelik olarak amcası Mehmed Said Efendi'ye bir telgrafname-i sâmi ile tebligatta bulunulmasının yeterli olacağı ifade edilmiştir (BOA. İ.MMS.56/2528-2). Nehri kasabasında bulunan Şeyh Ubeydullah Efendi'ye hitaben yazılmış olan bu tahriratta, düşmanların zarar verici teşebbüslerinin, kalp saflığını yansıtan bir ayna gibi halkın maneviyatına yansıdığı ve bu durumun yalnızca vatanın muhafazası maksadıyla hareket etmeyi gerektirdiği ifade edilmiştir. Söz konusu çabalar, iki temel esasa dayanmaktadır.

1. Düşmanların maneviyatını zayıflatmak ve İslâm'ın şanlı askerleriyle bir araya gelerek etkili bir savunma düzenlemek;
2. Rusya'nın İslam sınırlarını ihlal etmesi sebebiyle silaha başvurmak ve kesin bir şekilde mukavemet ile savunma yapma zaruretine vurgu yapmaktadır.

Bu çerçevede, Şeyh Ubeydullah Efendi'nin rehberliği altında bulunan yardımcı kuvvetlerin bir an önce toplanması ve “*din-i mübîn*” düşmanlarına karşı sevk edilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 1/0/48.)¹. Şeyh Ubeydullah'ın bu fedakârane çabasından dolayı fetva emini Ömer Hilmi ve evkaf-ı hümayun kassamı Şükri, Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah efendilere üçüncü rütbeden bir kıta nişan-ı mecidi ihsan buyurulması kararlaştırılmıştır (BOA. İ.DH. 757/61813). Bu, Şeyhlerin toplumsal otoritelerinin sadece dinî değil aynı zamanda askerî ve lojistik organizasyonları yürütmede ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bu katkılar Osmanlı Devleti'nin insan gücü eksikliğini giderirken, halkın savaşa olan desteğinin de etkin bir şekilde organize edilmesini sağlamıştır. (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 37/0/80).

Şeyh Ubeydullah'ın yanı sıra birçok tarikat şeyhi de Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı yürüttüğü mücadelede aktif rol üstlenmiş hem asker toplamış hem de cephede bizzat savaşmıştır. Padişahın yayımladığı cihad, dönemin dinî liderleri tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Şeyh Şükrullah Efendi'nin cihad çağrısını somut bir eyleme dönüştürmek amacıyla Senencet'teki Darülihsan Medresesi müderrisi Şeyh Yusuf Efendi'nin hüccesinde şehrin ileri gelenleri olan “*Bezzadeler*” ve “*Şeyhzadeler*” bir araya getirilmiş ve Osmanlı ordusuna destek için asker tahririne başlanmıştır. Bu girişim sonucunda, sadece bir gün içerisinde 400 asker kayıt altına alınmıştır. Bu askerî harekâta öncülük edenler arasında şehrin muteber şahsiyetleri ve ileri gelenlerinden bazıları şunlardır: Şeyh Şükrullah Efendi, Şeyh Muhammed Efendi, Şeyh İmamüddin Efendi, Şeyh Yusuf Efendi, Molla Lütfullah Efendi, Hakim-i Şer' (Kadı veya Naib) Molla Efendi, Müftü Molla Bahaddin Efendi, Sabık Hakim-i Şer' Molla Hidayet Efendi, İmam-ı Cuma ve Hatip Şeyh Efendi, Darü'l-Eman Müezzini Ali Efendi, Molla Baş Molla Ahmed Efendi, Şeyh Seyyid Muhammed Gülşen Efendi, Mirza Rıza Vezir Muhammed Efendi, Mirza Abdulgaffar Efendi, Feyzullah Han, Ali Hasan Han, Mustavfi Mirza Muhammed Efendi, Nazır-ı Rüsumat Mahmud Bey, Mirza Ebu Kasım Efendi, Reis-i Asakir-i Mücahidin Hacı Seyyid İbrahim Efendi (Vakit, No:501, s.3). Bu girişim Senendeç şehrinde halkın dinî liderler önderliğinde seferber edilerek Osmanlı Devleti'ne destek için örgütlenmesini ve halkın savaş motivasyonunun ne derece yüksek olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı zamanda şehirdeki “*mu'teberân*” ve “*mütehayyizân*” sınıfının bu süreçteki aktif rolü, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinin cihad ve gazaya yönelik kolektif katılımını gözler önüne sermektedir.

Van Valisi Hasan'ın bir telgrafında, Şeyh Celaleddin Efendi'nin 1.100 kişilik yardımcı kuvvetle Bitlis'ten hareket ettiği ve bu kuvvetin yolda 2.000 kişiyi bulabileceği ifade edilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 57/0/156). Bu önemli şahsiyetlerden biri de Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'dir. 1875 yılında Norşin'de Norşin Medresesi ve Tekkesi'ni kurarak dinî ve ilmî faaliyetlere öncülük eden Şeyh Tağî, Osmanlı-Rus Harbi'nin gelişmeleri karşısında tarafsız kalmamış, aksine olaylara doğrudan müdahil olmuştur. Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, “*Mektûbât-ı Seyda-i Tâhî*” adlı eserinde Ruslara karşı cihadın “*farz-ı ayn*” olduğunu açıkça ifade etmiş ve hiçbir bireyin bu kutsal görevden mazeret beyan ederek geri kalamayacağını vurgulamıştır. Bu çağrısıyla müritlerini ve takipçilerini harekete geçiren Şeyh Tağî, cihad emrine bizzat kendisi de uymuş ve cephede savaşmıştır (Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, 2013, s. 144-145). Tarihî kaynaklara göre, Şeyh Tağî'nin liderliğinde yaklaşık 300 ila 400 müridin savaşa katıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Tağî'nin çağrısı üzerine savaşa katılan 1.440 halife ve müridin komutasını, Şeyh Tağî'nin şeyhi olan Şeyh Sıbetullah Arvasi'nin oğlu Şeyh Celaleddin üstlenmiştir. Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, yalnızca kendi müritleriyle sınırlı kalmayarak bölgedeki farklı yerleşimlerde bulunan müritlerden ve bağlı tarikat liderlerinden de destek istemiştir. Bu süreçte Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Abırî köyünde irşad faaliyetlerini sürdüren Şeyh Tahir Abırî ve yine aynı ilçedeki Neynik köyünde görev yapan Şeyh İbrahim Neynik cihad çağrısına destek veren diğer önemli isimler arasında yer almıştır (Çakır, 2017, 31-35). Bu tarikat liderleri hem müritleri seferber ederek hem de manevî destek sağlayarak Osmanlı ordusunun cephedeki direncine katkıda bulunmuşlardır.

Yukarıda zikredilen şeyhlerin yanı sıra bölgede faaliyet gösteren Nakşî-Halidî şeyhlerinden biri olan ve Şeyh Ali Sebti'nin halifesi olarak tanınan Şeyh Ahmed el-Çanî, Osmanlı-Rus Harbi sırasında önemli bir rol üstlenmiştir. Oğlu Şeyh Mahmut, halifesi Molla Arif Sevkarî, müritleri ve çevredeki diğer gönüllülerle savaşa katılmıştır. Şeyh Ahmed el-Çanî'nin katkıları yalnızca cephedeki mücadelesiyle sınırlı kalmamış aynı zamanda bölge halkını Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmaya teşvik etmek için büyük bir gayret göstermiştir. Bu amaçla halifesi Molla Arif Sevkarî aracılığıyla müritlerine ve çevredeki aşiretlere mektuplar yazarak Ruslara karşı cihad çağrısında bulunmuştur (Tenik, 2022,135). Bu yazılı çağrılar, dinî bir sorumluluk bilinciyle toplumsal seferberliği artırmayı hedeflemiş ve bölgedeki gönüllü askerlerin Osmanlı ordusuna katılımını teşvik etmiştir. Aynı şekilde Siirt'ten Yüzbaşı Redif Muhammed Şükri tarafından Van Komutanlığı'na gönderilen bir raporda, Siirt'e bağlı Tilo köyünün şeyhlerinden Şeyh Hamza Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nin hizmetinde topladığı 500 kişilik bir kuvvetin, mahdumu Şeyh Süleyman Efendi ve Şirvan ümerasından Hurşit Bey'in refakatiyle Van'a sevk edildiği belirtilmiştir.

¹ Şeyh Ubeydullah Nehrinin bu savaştaki hazırlıkları ve devlet yetkilileri ile yaptığı diğer yazışmalar için bk. BOA., ATASE. 110.9.1.3.1.0.48. BOA., ATASE. 110.9.1.3. 1.0.100., BOA., ATASE. 110.9.1.3.1.0.26, BOA., ATASE. 110.9.1.3.1.0.25, BOA., ATASE. 110.9.1.3.1.0.24, BOA., ATASE. 110.9.1.3.1.0.27, BOA., ATASE. 110.9.1.3.11.0.118, BOA., ATASE. 110.9.1.3. 2.0. 146., BOA., ATASE. 110.9.1.3.130.0.187.

Rapor, bu kuvvetlerin yolculuğu sırasında yeni katılımların gerçekleştiğini ve birliğin sayısının 1.000 kişiye ulaşmasının beklendiğini aktarmaktadır (BOA. ATASE. 110.9.1.3.48/0/90). Van Valisi tarafından Bargiri Kumandanına gönderilen bir başka telgrafta, Şeyh Celaleddin ve Halife Şeyh Fehim Efendiler'in maiyetlerindeki 1.700 kişilik kuvvetle hareket edecekleri ifade edilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3.48/0/90). Erzurum Valisi İsmail Hakkı Paşa tarafından Seraskerlik Makamı'na gönderilen şifreli telgrafta ise Şeyh Abdi Efendi'nin "*fezâil-i gazâ-yı ihrâz*" etmek arzusunda bulunduğu ve topladığı kuvvetin talep edilmesi durumunda iki katını daha cemedebileceği belirtilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3.130/0/148). Diyarbakır Valisi Abdurrahman'ın Mâbeyn-i Hümayun Başkatibine gönderdiği telgrafta; 3.000 kişilik birliğin Şeyh Celaleddin Efendi, 1.000 kişilik birliğin Şeyh Süleyman Efendi ve 400 kişilik birliğin Şirvanlı Osman Bey refakatinde Van cihetine sevk edildiği ve bu birliklerin Bargiri mevkiine ulaştığı belirtilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3.97/0/28-1). Bunların yanı sıra Diyarbakır bölgesinde Emir Sait Bey, Bitlis bölgesinde Şeyh Sıbetullah Arvası'nın halifesi Molla Halit Oreki gibi pek çok tasavvuf ve tarikat ehli ve ailesi bu savaşa katılmıştır. Şeyh Celalettin ve Molla Halit Oreki Doğubayazıt'ta şehit olmuştur. (Çakır, 2016, s. 33) Bu kuvvetlerin disiplinli sevkıyatı ve yerel liderlerin Osmanlı Devleti'nin askerî organizasyon yapısına entegre olma kapasitesini göstermektedir.

Mardin bölgesinde de Şeyh Hamid, Şeyh Muhammed ve Şeyh Ali gibi liderlerin halkı silah altına almak için yaptıkları çalışmalar neticesinde, 300 kişilik bir süvari birliği hazırlanmış ve cepheye sevk edilmiştir (Vakit, No:451 s.2). Yemen meşayihinden Şeyh Nâsır ve Said Efendi gibi liderlerin de Balkan cephesinde savaşa katılma arzularını dile getirmeleri, Osmanlı coğrafyasındaki geniş bir destek ağının varlığını göstermektedir (BOA. DH.MKT.01321/16-1). Bağdat'a bağlı Süleymaniye'de, Seyyid Ahmed Efendi'nin önderliğinde 1.500 süvari bir araya getirilmiştir. Bu süvariler, Şeyh Ahmed Efendi Hazretlerinin oğulları olan Şeyh Said, Şeyh Mustafa ve Şeyh Hüseyin Efendilerin komutası altında Van'a sevk edilmiştir (Vakit, No:638 s.3). Bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin savaşta dinî liderlerin rehberliği altında halkı birleştirme ve seferber etme stratejisinin ne kadar geniş bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece yerel destekle sınırlı kalmayan bu çabalar devletin çeşitli bölgelerindeki dinî otoritelerle birlikte uluslararası bir dayanışma ağının da şekillenmesini sağlamıştır. Şeyhler, bu liderlikleriyle sadece savaşın lojistik boyutuna değil aynı zamanda halkın manevî motivasyonuna da önemli katkılar sağlamıştır. Aslen Kerküklü olup sekiz senedir Diyarbakır'da ikamet eden ve Nakşibendiyye meşayihinden olan Şeyh Abdussamed, Sırp cephesinde bulunan Osmanlı ordusuna katılmak üzere her taraftan gönüllüler toplamış ve kısa bir sürede 80 asker toplamıştır (İstikbal, No:173 s.4). Aynı şekilde Şeyh Selahaddin, İran Kürtlerinden 5 bin kişilik bir kuvvet oluşturarak Moskof aleyhine savaşmak için İsmail Paşa'nın ordugahına katılmıştır (Osmanlı, No: 38 s.3).

Niş ordusuna sevk etmek için Gümüş Baba Dergâhı şerifi postnişini Şeyh İbrahim Efendi, asakir-i muavene tertip, kayıt ve tahrir etmekte olduğunu belirtmiştir. Katılmak isteyen kişiler için gazeteye ilan verilmiştir (Vakit, No:536, s.3). Küçük Mustafa Paşa'da *Tarikat-ı Aliye-i Rufai* mensuplarından Said Çavuş Dergâhı postnişini Şeyh İbrahim Efendi, üç tabur asker toplayarak Erzurum cephesine hareket etmiştir (Vakit, No: 547, s. 4). Şeyh İbrahim topladığı gönüllü ve kendileri Erzurum cihetinde olduğunda, oradan gönderilen mektuplara göre süvari ve piyade asker sayısının 40 bin kadar olduğu bildirilmiştir. Topladığı üç tabur ise oraya hareket etmek için yola çıkmıştır (Vakit, No:547, s.4). Şeyh İbrahim Efendi'nin bu girişimi, Osmanlı-Rus Harbi sırasında hem askerî direnişe hem de manevî dayanışmaya katkıda bulunma çabalarını yansıtmaktadır. Onun liderliğinde organize edilen bu hareket, dinî liderlerin halkı harekete geçirme kapasitesini ve bu tür toplumsal organizasyonların savaşın gidişatındaki önemini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Erzincanlı Şeyh Hacı Fehmi Efendi'nin maiyetindeki askerlerle birlikte batı cephesine sevk edildiği belgelenmiştir (Vakit, No:735 s.3). Bu tür katkılar dinî liderlerin yalnızca bölgesel düzeyde değil cepheler arası destek mekanizmalarının oluşturulmasında da etkin bir rol oynadığını göstermektedir. Şeyhlerin ve tarikat liderlerinin bu faaliyetleri, Osmanlı toplumunun savaş sürecindeki dayanışma ve mobilizasyon gücünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Adana'nın Tarsus kazasında sadatı kiramdan Şeyh Abdurrahman Efendi 136 nefer süvari ve 304 nefer piyade ile bunların tamamının masraflarını kendisi karşılayarak savaşa/cihada gitmiştir (İzmir, No:115, s.2). Aynı şekilde Derviş Paşa'nın aktardığına göre, Erzincanlı Şeyh Hacı Fehmi Efendi Hazretleri, birkaç aydan beri maiyetinde bulunan askerlerle birlikte batı cephesine gitmiştir (Vakit, No:735, s.3). *Envâr-ı Şarkiye* gazetesinden alıntı yapan İzmir gazetesi, Siirt sancağındaki Şeyh Hamza Efendi'nin "*ifa-yı farîza-i cihâd*" etmek üzere 5 binden fazla asker toplayarak cihad için faaliyette bulunduğunu haberleştirmiştir (İzmir, No:6, s.2). Bu askerlerin tertip ve tanzimi yapılarak tabur ve bölük seviyesinde savaşa hazırlanması sürecindeki destekleri de kaydedilmiştir. Tüm bunlar Osmanlı-Rus Harbi sırasında şeyhlerin/dinî liderlerin yalnızca dinî bir otorite olmadığını aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaş çabalarını destekleyen önemli birer sosyal ve askerî figür olduklarını göstermektedir. Şeyhler, halkın mobilizasyonunda, manevî dayanışmanın artırılmasında ve savaş cephelerine gönüllü asker sağlanmasında merkezi bir rol oynamıştır. Ayrıca bu durum Osmanlı toplumunda dinî otoritenin ne kadar güçlü olduğunu ve devletin, bu otoriteyi stratejik bir araç olarak nasıl mobilize ettiğini ortaya koymaktadır.

5. Şeyhlerin Maddî Katkıları

Şeyhlerin 93 Harbi'nde gönüllü asker toplamanın yanında aynı yardımlar ve manevî destek gibi çeşitli faaliyetlerle savaşa çok yönlü katkılarda bulunmuşlardır. Bazı şeyhler savaşa fiilen katılmasa da ahaliyi savaşa teşvik etmiş veya orduya aynı yardımlarda bulunmuştur. Mesela İzmit'ten Şeyh Arif Efendi ile Şeyh Halid Efendi 20, Şeyh Hacı Kurban Efendi ise 30 çift çorabı ordu merkezine göndermiştir (Basiret, No:1711 s.3). Nakşibendî Şeyhi Muhammed Efendi, 3 bin asker toplamanın yanı sıra cihad yardımı olarak 15 bin kuruş iane vermiştir (Osmanlı, No:38, s.3). Siirt Sancağında post-nişin olan Şeyh Celaleddin Efendi, halktan 10 bin kuruş iane toplamış ve ayrıca Diyarbakır'daki 9.250 kuruşluk alacağını cihad yardımı olarak bağışlamıştır (Vakit, No:422 s.3).

Nakşibendî tarikatının önemli liderlerinden Hizanlı Şeyh Hafızzâde'nin oğlu Şeyh Celaleddin Efendi, Osmanlı ordusunun zaferi için çeşitli aynı yardımlarda bulunmuş. Şeyh Celaleddin Efendi'nin, "*secaya-yı merziye-i hamiyet perveri*", milletin takdirine mazhar olan ve zaferin en büyük destekçilerinden sayılan Osmanlı askerî kuvvetleri "*iane-i cihadiye*" adıyla yardımda bulunmak üzere çeşitli mal ve eşyaları bağışladığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda Şeyh Celaleddin Efendi'nin farklı türlerden oluşan yardımları şu şekilde kayıt altına alınmıştır: Bu yardımlar arasında 210 altın, 9 deve veya katır, 7 adet bakır eşya, 300 küçükbaş hayvan, gümüş kaplar, at takımları ve çeşitli halılar yer almıştır. Ayrıca toplamda 50 bin kuruş değerinde destekte bulunmuştur. Bu yardımlar Siirt Mutasarrıflığı'na teslim edilerek kayıt altına alınmış ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığının somut bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (İttihad, No:153 s.3). Ayrıca yardımların kaydedilmesi için bir kâtip tayin edilmesini talep etmiştir. Bu talepler doğrultusunda Şeyh Hacı Salim Efendi görevlendirilmiştir. Bu yardımlar vilayette daha önce benzeri görülmemiş bir dayanışma örneği olarak kaydedilmiştir. Şeyh Celaleddin Efendi'nin dinî sorumlulukları ve hamiyeti tam anlamıyla sergilediği bu bağışlar, savaşın manevî ve maddî boyutunda kritik bir rol oynamıştır. Bu yardımların artırılması için Mutasarrıf Süleyman Bey'in öncülüğünde meşayih ve ulemeden oluşan bir komisyon kurulmuş ve yardımların organizasyonu sağlanmıştır. (İttihad, No:153, s.3). Şirvan halkından Şeyh Celaleddin'in asakir-i şahaneye yaptığı bağış olan 9 ester ve 7 beygirin Dördüncü Ordu'ya verildiği belgelenmiştir (BOA. ORS. 1-39).

Hindistan Müslümanları da Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla çeşitli kampanyalar düzenlemiş ve İngiliz kamuoyunu etkilemek için The Times gazetesine mektuplar göndermiştir. Bu girişimler Hindistan'daki Müslüman toplulukların Osmanlı Devleti'ne duyduğu dinî ve siyasi bağlılığın somut bir yansımasıdır. Özellikle Şeyh Ali bin Muhammed bin İbrahim'in Osmanlı'ya 300 lira göndermesi, bu dayanışmanın uluslararası boyutunu açıkça ortaya koymaktadır (İttihad, No:85 s.3). Bu bağış Osmanlı Devleti'nin küresel İslam topluluğu nezdindeki saygınlığını ve hilafet makamının etrafında oluşturulan dinî birliktelik duygusunu güçlendiren örneklerden biridir. Hindistan Müslümanlarının bu tür katkıları, maddî ve manevî anlamda Osmanlı'nın zor dönemlerinde önemli bir destek sağladığını göstermektedir.

6. Teoriden Pratiğe: Şeyhlerin Söylemleri ve Sahadaki Yansımalar

Osmanlı Devleti'nin şeyhlerden asker temin etme konusundaki beklentilerinin tam anlamıyla karşılanamaması, savaşın lojistik ve yönetsel zorluklarını açıkça ortaya koymaktadır. Şeyhlerin taahhüt ettikleri asker sayılarının büyük oranda gerçekleşmemesi, Osmanlı yönetimi ile yerel liderlik mekanizmaları arasındaki uyum eksikliğini ve iletişim sorunlarını gözler önüne sermektedir. Van Fırkası Kumandanı Faik Paşa'nın raporlarına göre, şeyhlerin söz verdikleri asker sayıları büyük ölçüde tamamlanmamış, ancak Anadolu'dan gönderilen askerlerin Kars, Bardız ve Erzurum üçgenindeki karargâhta 1.100 süvari askerî birikmiştir (Demirtaş, 2014, 48). Faik Paşa ayrıca özellikle Van, Bitlis ve Hakkâri bölgelerinde şeyhlerin liderliğinde toplanan milis güçlerin savaşın ilk evrelerinde Rus ordusuna karşı ciddi bir mukavemet gösterdiğini bildirmiştir.

Şeyh Ubeydullah Nehri'nin, 40-50 bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordusuna katılacağına dair yayılmış olan yazışmalar gerçeklikte bu sayının çok altında kalmıştır. Mayıs 1877'de Osmanlı ordusuna katılan 3.800 kişilik kuvvet, haziran ayında sadece 1.000-1.500 atlıya düşmüştür (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1985. 153-155). Bu durum gönüllü kuvvetlerin süreklilik sağlama konusunda yaşadığı zorlukları ortaya koymaktadır. Buna rağmen Şeyh Ubeydullah, Van'da Faik Paşa komutasındaki tümene katılarak piyade ve süvarilerden oluşan gönüllü askerlerle Ruslara karşı savaşmıştır (BOA. İ.MMS. 56/2528-2). Şeyh Ubeydullah'ın ifadelerine göre, Rusların tek bir kurşun atmadan Doğubayazıt ve çevresini ele geçirdiği bir durumda, Van Valisi'nin talebi üzerine topladığı gönüllü askerlerle Rusları hezimete uğratmıştır (Şeyh Ubeydullah Nehri, 1386.114-116). Erivan'ın alınmasına dair Şeyh Ubeydullah'ın iddiaları ise Osmanlı yönetimiyle şeyhler arasındaki algı çatışmasını gözler önüne sermektedir. Şeyh, bu zaferin yalnızca gönüllülerin çabasıyla gerçekleştiğini savunmuş ancak bu başarıyı İstanbul'a bildiren Osmanlı komutanlarının kendilerinden hiç bahsetmediğini ve çeşitli rütbe ve nişanlarla ödüllendirildiğini belirtmiştir. Dahası bu savaşta şeyhin topladığı 900 gönüllü askerinin şehit olduğu, ulema ve halifelerden 9 kişinin kaybedildiği, düzenli Osmanlı askerlerinden ise kayıp verilmediği vurgulanmaktadır (Şeyh Ubeydullah Nehri,1386.123). Benzer şekilde Gazi Ahmed Muhtar

Paşa ve İsmail Paşa'ya gönderdiği telgraflarda, Şeyh Celal Efendi ve maiyetindeki gönüllü askerlerin Kolordu-yı Hümayun'a refakat ettikleri belirtilmiştir. Ancak Babıali'ye gönderilen raporlarda, Şeyh Celal Efendi'nin ve askerlerinin, Osmanlı komutanlarının olumsuz muameleleri nedeniyle dağıldığı anlaşılmaktadır (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 128/0/169. ve BOA. ATASE. 110.9.1.3.75/0/36). Bu durum yerel liderlere yönelik Osmanlı yönetiminin çelişkili tutumunu yansıtmaktadır. Bir yandan şeyhlerin desteği ve liderliği önemli bulunurken diğer yandan bu liderlerin ve kuvvetlerinin entegrasyonunda ciddi problemler yaşanmaktadır. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Şeyh Celal Efendi gibi liderlerin askerî birimlerden uzaklaştırılmasının mevcut ihtiyaçlarla bağdaşmadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda şeyhlerin gönüllerinin hoş tutulması ve hizmetlerinden faydalanılması gerektiğini belirtmiş, ayrıca bu konuda üst düzey talimat ve öneriler gönderilmiştir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 75/0/137-1). Şeyh Celal Efendi'ye teşvik ve taltif içeren yanıtların yazılması gerektiği de belirtilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin, yerel liderlerin desteğini kazanmak için çelişkili bir diplomasi izlediğini göstermektedir.

Şeyh Ubeydullah Nehri'nin 93 Harbi'ndeki rolü dönemin Osmanlı komutanları ve çağdaş araştırmacılar arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Osmanlı ordusunun komutanlarından Mehmet Arif Bey, Şeyh Ubeydullah'ın verilen emirlere itaat etmediğini ve beraberindeki kuvvetlerin "başbozuk ve döküntü süvarilerden" oluştuğunu ifade etmiştir (Mehmet Arif Efendi, 1996.304). Bu tür eleştiriler gönüllü kuvvetlerin düzenli Osmanlı ordusu ile uyum sağlayamamasına dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Averyanov, Şeyh Ubeydullah'ın savaşta Osmanlı ordusuna kayda değer bir askerî katkı sağlamadığını savunmuştur. Şeyh'in 60.000 kişilik bir ordu kurma planına rağmen gerçekte bu sayının 8-10 bin kişiyi geçmediğini belirtmiştir (Averyanov, 1995.145-182). Manastırlı Mehmed Rıfat Bey'in ifadeleri de Şeyh'in liderlik ettiği kuvvetlerin Osmanlı'nın beklentilerinin çok altında olduğunu göstermektedir. Rıfat Bey, Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Cemaleddin'in toplamda 70.000 kişilik bir kuvvetle savaşa katılmasının planlandığını ancak iki ay içinde bu sayının sırasıyla 5.000 ve 2.000 kişiye düştüğünü vurgulamıştır (Manastırlı Mehmed Rıfat Bey, 2010.176). Ahmed Muhtar Paşa da Şeyh Ubeydullah ve diğer liderlerin taahhüt ettikleri kuvvetlerin savaş alanına ulaşmadığını ve hazırlıklarının beklenen ölçüde olmadığını belirtmiştir (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996.17-75). Buna karşılık Halfin'in ifadeleri, Şeyh Ubeydullah'ın geçiş yaptığı bölgelerdeki insanların savaşa katılmak için kendisine destek verdiğini ve bu katılımın genellikle ganimet elde etme motivasyonu ile gerçekleştiğini ifade etmiştir (Halfin, 1992. 72). Bu durum gönüllü kuvvetlerin temel motivasyonlarının Osmanlı'nın resmî savaş hedeflerinden ziyade bireysel kazanç arayışına dayalı olduğunu göstermektedir. Norman'ın çalışmaları ise Şeyh Ubeydullah'ın liderliğindeki gönüllülerin stratejik açıdan önemli bölgelerde yer aldığını vurgulamaktadır. Örneğin Doğubayazıt'ın kontrolü, şeyhlerin bölgesel direniş kapasitesini ortaya koymaktadır (Norman, 1878.135-141-142). Bu tür başarılar gönüllü kuvvetlerin yerel düzeyde önemli bir etki oluşturduğu ancak Osmanlı'nın genel savaş stratejisinde sınırlı bir rol oynadığını düşündürmektedir.

Tüm eleştirilere ve sorunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin Şemdinan şeyhlerini savaşta gösterdikleri başarılar nedeniyle devlet nişanı ile ödüllendirmesi (BOA. İ.D.H. 757/61813), Osmanlı'nın yerel liderlere verdiği önemin bir göstergesidir. Ancak ödüllendirmenin ötesinde şeyhlerin liderlik ettiği gönüllü kuvvetlerin düzensiz yapısı ve bu kuvvetlerin düzenli Osmanlı ordusuna entegrasyonu konusundaki zorluklar dikkat çekmektedir. Van Fırkası Komutanlığı'na gönderilen telgrafta, Van'a ulaşan süvari ve piyade yardımcı askerlerin "uyumsuz davranışlarıyla bilinen topluluklar" olarak nitelendirilmesi, gönüllü kuvvetlerin düzenli ordunun beklentilerini karşılamadığını açıkça ortaya koymaktadır. "Evlad-ı vahşiye" olarak adlandırılan bu gönüllü kuvvetler, Osmanlı belgelerinde düzenli ordunun disipliniyle bağdaşmayan unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama, Osmanlı yönetiminin gönüllü askerleri kontrol etme ve düzenli bir yapıya dönüştürme konusundaki başarısızlığını gözler önüne sermektedir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 48/0/94). Gönüllülerin düzenli orduya katılmaları hâlinde ordunun düzeninin bozulacağından duyulan endişe bu kuvvetlerin dışlanmasına yol açmıştır.

Şeyh Ubeydullah'ın gönüllü askerlerin savaş sırasında yaşadığı lojistik sıkıntılara dair ifadeleri, Osmanlı yönetiminin gönüllü kuvvetleri yeterince desteklemediğini ve bu durumun savaş alanındaki başarıları nasıl etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Şeyh'in belirttiğine göre, maiyetindeki askerler dokuz gün boyunca kumanyasız bırakılmış ve bu durum askerlerin fiziksel güçlerini kaybederek firar etmelerine yol açmıştır (Şeyh Ubeydullah Nehri. 1386.117). Bu lojistik başarısızlık Osmanlı Devleti'nin düzenli ordu ile gönüllü kuvvetler arasındaki koordinasyonu sağlamakta yaşadığı temel sorunlardan biri olarak değerlendirilebilir. 27 Şevval 1294 tarihli gizli Farsça mektupta, Şeyh Ubeydullah'ın, Devlet-i Aliyye tarafından verilen emirleri yerine getirdiği ve halkı cihada teşvik ederek önemli sayıda asker topladığı belirtilmektedir. Şeyh'in, Bayezid ve Revan çevresinde düzenli ordunun yardımı olmaksızın zafer kazandığını iddia etmesi, gönüllü kuvvetlerin yerel direnişte oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır. Ancak Şeyh, düzenli ordunun kumandanlarının kıskançlık ve şahsi çıkarlar nedeniyle gönüllü kuvvetlerin yönetimini liyakatsiz kişilere teslim ettiğini ve bunun sonucunda gönüllü askerlerin dağılmasına yol açıldığını belirtmiştir. Bu ifadeler Osmanlı komutanları arasındaki kişisel anlaşmazlıkların savaş stratejilerini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Şeyh Ubeydullah, gönüllü kuvvetlerin kontrolü tamamen kendisinde olsaydı Kafkasya topraklarının tamamını

fethedebileceğini ileri sürmüştür. Ancak Bayezid ve Revan gibi bölgelerin, gönüllü askerlerin dağılması sonucu bir gün içinde savaşı bir şekilde Ruslara teslim edilmesi, gönüllü kuvvetlerin entegrasyonundaki eksikliklerin Osmanlı'nın stratejik kayıplarına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Şeyh Ubeydullah, Osmanlı yönetiminin gönüllü kuvvetlere yönelik ilgisizliğini eleştirirken, merkezî otoritenin bu kuvvetlerin önemini anlamakta geç kaldığını ifade etmiştir. Bayezid'de toplanan zahire ve cephanelerin, yaralı askerlerin bakıcı ve doktor eksikliği nedeniyle düşmana bırakılması, Osmanlı yönetiminin lojistik ve tıbbi destek sağlama konusundaki eksikliklerini de gözler önüne sermektedir. Şeyh'in "*innema eşkü bessî ve hüznü illellah*" (Ben derdimi ve üzüntümü sadece Allah'a arz ederim) ifadesi, gönüllü kuvvet liderlerinin Osmanlı yönetimi tarafından yalnız bırakıldıklarını hissettiklerini açıkça göstermektedir (BOA. HR.TO. 519/69).

Savaşın ilk aylarında şeyhlerin destek vermekte yetersiz kaldığına dair izlenimler, merkeze ulaşımında yaşanan coğrafi zorluklar, kış koşulları ve dağlık arazinin geçit vermemesi gibi nedenlerle de açıklanabilir (BOA. ATASE. 110.9.1.3. 1/0/100). Bu koşullar, gönüllü kuvvetlerin lojistik olarak desteklenmesini daha da zorlaştırmış ve savaşın gidişatını olumsuz etkilemiştir. Şeyh Ubeydullah'ın Van'da yeniden organize olarak aşiretlerden asker toplaması, gönüllü kuvvetlerin hızlı bir şekilde yeniden mobilize olabileceğini göstermektedir. Ancak "*halk arasında nifak ve bölünme çıkmazsa*" gibi ifadeler yerel liderler arasındaki uyumsuzluğun, gönüllü kuvvetlerin etkisini sınırlayan bir diğer önemli faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Şeyh Ubeydullah, gönüllü güçlerinin lideri olarak Osmanlı tarafından İdris-i Bitlisi'nin Safevilere karşı oynadığı rolü üstlenmesi beklenen bir figür hâline getirilmişti. Bu, Osmanlı'nın Şeyh Ubeydullah'a yönelik büyük beklentiler beslediğini göstermektedir. Ancak bu rol gereğinden fazla abartılmış ve savaşta diğer şeyhlerin tüm katkıları neredeyse yalnızca Şeyh Ubeydullah'a atfedilmiştir. Bu durum hem olumlu hem de olumsuz eleştirilerin Şeyh'in şahsında yoğunlaşmasına neden olmuştur (Karademir, 2014.50). Osmanlı Devleti'nin yerel liderlere yaklaşımı, teşvik ve taltif politikası ile disiplin ve kontrol arasında bir ikilem yaratmıştır. Gönüllü kuvvetlerin düzensiz yapısı ve disiplin sorunları düzenli Osmanlı ordusuyla entegrasyonu zorlaştırmıştır. Ancak bu kuvvetlerin savaş alanındaki stratejik önemi göz ardı edilememiştir. Şeyhlere karşı gösterilen olumsuz muameleler yalnızca bu liderleri değil onların liderlik ettiği gönüllü birlikleri de olumsuz etkilemiştir. Osmanlı belgelerinde bu tür liderlerin yeniden kazanılması ve etkili bir şekilde kullanılmaları gerektiği belirtilmiş olsa da pratikte bu liderlerin katkılarının yeterince değerlendirilmediği görülmektedir.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Osmanlı Devleti'nin dinî, sosyal ve askerî mobilizasyon stratejilerinin karmaşık etkileşimini gösteren kritik bir tarihsel dönüm noktasıdır. Osmanlı-Rus Harbi'nde şeyhlerin rolü, askerî, sosyolojik, dinî ve siyasî boyutlarıyla çok yönlü bir analizi gerektirmektedir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, şeyhlerin savaş sürecindeki etkisinin beklenenden daha karmaşık ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Şeyhlerin gönüllü asker toplama çabaları niceliksel hedeflere tam olarak ulaşamamış olsa da özellikle doğu cephesinde önemli bir savunma gücü oluşturmuştur. Ancak bu gönüllü birliklerin düzenli orduyla entegrasyonunda yaşanan sorunlar askerî etkinliği sınırlandırmıştır. Lojistik yetersizlikler ve koordinasyon eksiklikleri, teoride planlanan asker sayıları ile sahada gerçekleşen rakamlar arasında ciddi farklılıklara yol açmıştır.

Bu savaş sürecinde şeyhlerin oynadığı çok boyutlu rol, Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve modern unsurları nasıl harmanladığını açıkça ortaya koymaktadır. Şeyhler bir yandan dinî otoriteleriyle halkı cihada teşvik ederken diğer yandan askerî organizasyon ve lojistik destek sağlayarak operasyonel düzeyde katkıda bulunmuşlardır. Şeyhlerin toplumsal mobilizasyondaki başarısı, Osmanlı Devleti'nin dinî ve sosyal sermayeyi etkin kullanma kapasitesini gösterirken aynı zamanda geleneksel otorite yapılarının modern savaş koşullarında nasıl işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Tarikat ağları üzerinden gerçekleştirilen seferberlik, yerel dinamiklerin ulusal savunma stratejilerine eklemlenmesinde önemli bir araç olmuştur. Bu süreç Osmanlı Devleti'nin geleneksel ve modern kurumları bir arada kullanma becerisini yansıtmaktadır.

Şeyhlerin cihad çağrıları ve fetvaların toplumsal karşılığı İslami sembollerin ve söylemlerin halk üzerindeki etkisini göstermektedir. Hilafet kurumunun meşruiyeti ve dinî motivasyon savaşın ideolojik zeminini güçlendirmiştir. Özellikle doğu vilayetlerinde şeyhlerin dinî otoritesi, halkın seferberliğinde katalizör görevi görmüştür. Cihad çağrılarının yarattığı kolektif bilinç ve dinî sembolizmin kullanımı toplumsal seferberliğin kültürel boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu çok katmanlı analiz 93 Harbi'nin sadece askerî değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde geleneksel kurumları nasıl dönüştürdüğünü ve kullandığını gösteren kompleks bir sosyo-politik fenomen olduğunu ortaya koymaktadır. Şeyhlerin maddî katkıları ve aynı yardımları savaş ekonomisinin finansmanında yerel kaynakların önemini vurgulamaktadır.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, merkezi otorite ile yerel güç odakları arasındaki ilişkinin karmaşık doğasını ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin şeyhlere yaklaşımındaki çelişkiler, devletin modernleşme sürecinde yaşadığı

kurumsal dönüşümün zorluklarını da yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 93 Harbi'nin sadece askerî bir mücadele değil aynı zamanda toplumsal, dinî ve siyasî dinamiklerin iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir. Şeyhlerin rolü, Osmanlı Devleti'nin son döneminde geleneksel ve modern unsurların nasıl etkileşime girdiğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sonuç olarak bu çalışma, şeyhlerin savaştaki rolünün başarı ve başarısızlıklarını tek boyutlu değerlendirmenin yetersiz kalacağını ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmaların bu çok katmanlı yapıyı daha derinlemesine incelemesi Osmanlı Devleti'nin son dönem tarihini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Midhat. (1878). *Zubdetü'l-Hakayık*. İstanbul: Takvimhane-i Amire.
- Aksal, M. (2019). Osmanlıların Cihad İlanı. (Ed.), E. J. Zürcher (Çev. A. Gür), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arıcı, Ş. (2021). İslam'da Cihad Kavramı ve Gayr-İ Müslim Toplumlardaki Anlayışı. *Genç Atebe Dergisi*, 2(2), 32-39.
- Avyarov. (1995). *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler, 1801-1900* (Çev. M. H. Varh (Xani), Ankara: Sipan Yayıncılık.
- Basiret. (21 Zilhicce 1292). No: 1711, s. 3.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1 Kasım 1877). Hariciye Tercüme Odası (HR.TO. 519/69).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1 Şubat 1877). Osmanlı-Rus Savaşı (ORS. 1-39).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (10 Haziran 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 97/0/28-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (12 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 1/0/27).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (12 Şubat 1877). İrade Meclis-i Mahsus (MMS. 56/2528-2).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (13 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 57/0/156).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (13 Temmuz 1877). ATASE. Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 16/25-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (15 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 37/0/80).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (15 Zilhicce 1294). Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR. 1/16).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (17 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3 48/0/94).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (17 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 48/0/90).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 128/0/169).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (21 Mayıs 1877). Hariciye Tercüme Odası (HR.TO, 518/66-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (22 Ekim 1877). İrade Dahiliye (İ.DH. 757/61813).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (23 Ağustos 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 11/0/118).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (24 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 130/0/185).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (24 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 130/0/187).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (24 Nisan 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 1/0/48).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (26 Nisan 1877). İrade Meclis-i Mahsus (İMMS. 56/2565-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (28 Nisan 1877) ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3 1/0/100).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (28 Ramazan 1294/6 Ekim 1877). Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT. 1321/16-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (28 Şevval 1294). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 75/0/136).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (28 Şevval 1294). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3 75/0/137-1).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (4 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 1/0/24).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (6 Ekim 1860). Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A. DVN.MHM. 31/26).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (6 Ekim 1877). İrade Dahiliye (İDH. 757/61813).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (6 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 1/0/26).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (6 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3. 1/0/25).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). (7 Mayıs 1877). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3.37. 0.80)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). ATASE Osmanlı-Rus Harbi (110.9.1.3 2/0/146).
- Bruinessen, M. (2013). *Ağa, Şeyh, Devlet* (Çev. B. Yalkut). İletişim Yayınları.
- Burçak, R. S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz münasebetleri (1791-1941)*. İstanbul: Aydınlik Matbaası.
- Cour, A. (1970). Şeyh. *İslam Ansiklopedisi*, 11, 460. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Çakır, M. S. (2016). Seyyid Sıbgatullah Arvâsî Hizanî ve Gayda Tekkesi. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 24-42.
- Çakır, M. S. (2017). Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Norşin Tekkesi'nden yayılan kollar. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 26-53. <http://dergipark.gov.tr/ihya>
- Demirtaş, M. (2014). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kürtler. *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu* (s. 49). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Develioğlu, F. (1988). *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (s. 172). Ankara: Aydın Kitapevi.

- Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1985). *Anadolu'da Rus muharebesi 1876-1877* (E. Yaşarbaş, Sadeleştiren). İstanbul: Petek Yayınları.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). *Anılar 2: Sergüzeşt-i hayatım'ın Cild-i Sanisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Halfin. (1992). *XIX. yüzyılda Kürdistan üzerinde mücadeleler*. İstanbul: Komal Yayınları.
- İnalçık, H. (1948). Osmanlı-Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga kanalı teşebbüsü (1569). *Belleten Dergisi*, 12(46), 350-402.
- İstikbal. (14 Şaban 1294/24 Ağustos 1877). No: 173, s. 4.
- İstikbal. (18 Muharrem 1293). No: 228, s. 2.
- İstiklal. (17 Muharrem 1294). No: 228, s. 2.
- İttihad. (3 Temmuz 1292). No: 5, s. 3.
- İttihad. (9 Safer 1293). No: 153, s. 3.
- İzmir. (24 Rabiülahir 1294). No: 27, s. 1.
- Karademir, N. (2014). *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Karpat, K. H. (2017). *İslâm'ın siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kul, Ö., & Kulçinskij, O. (2016). Kiev Metropolitliği'nin 1686 Yılında Moskova Patrikliği'ne Bağlanmasına Dair Yeni Kaynaklar ve Tarihi Çelişkiler Üzerine Bir Tetkik. *Türkiyat Mecmuası*, 26(1), 169-196.
- Kurat, N. A. (2011). *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rıfat Bey. (2010). *93 Harbi faciası* (T. Yıldırım, Haz.). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Mehmet Arif Bey. (1996). *93 Moskof Harbi ve başımıza gelenler* (N. Yazar, Sad.). İstanbul: Hamle Yayınları.
- Muahedat Mecmuası. (2008). *Cilt IV* (ss. 70-80). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nehri, U. (1999). *Tuhfetü'l-Ahbâb* (S. İ. Duagû, Haz.). Urumiye: İntişârât-ı Hüseyinî.
- Norman, C. B. (1878). *Armenia, and the campaign of 1877*. London.
- Osmanlı. (6 Ağustos 1293/18 Ağustos 1877). No: 38, s. 3.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, 119-126.
- Özcan, A. (1995). *Abdulhamid ve Hilafet*. Yeni Şafak Kitaplığı, 6.
- Özel, A. (1993). Cihad. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 527-531.
- Takvim-i Vekayi. (4 Cemaziyelevvel 1294). No: 1909, s. 1.
- Tenik, A. (2022). *Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Nubihar Yayınları.
- Topsakal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53. <https://doi.org/10.16985/MTAD.2016227941>
- Ünlü, E. (2023). Küçük Kaynarca sonrası Osmanlı-Rus Müzakerelerinden Bir Kesit: 1776 Tarihli Mükâleme Belgesi. *Belgeler*, 38(42), 277-318. <https://doi.org/10.37879/belgeler.2023.277>
- Vakit. (1 Cemaziyelevvel 1294). No: 562, s. 1.
- Vakit. (14 Şaban 1293). No: 656, s. 4.
- Vakit. (14 Zilhicce 1293). No: 422.
- Vakit. (15 Muharrem 1294). No: 451, s. 2.
- Vakit. (18 Cemaziyelevvel 1294). No: 570, s. 3.
- Vakit. (24 Rabiülahir 1294). No: 547, s. 4.
- Vakit. (25 Recep 1294). No: 638, s. 3.
- Vakit. (4 Zilkade 1294). No: 735, s. 3.
- Vakit. (5 Rabiülevvel 1293). No: 501, s. 3.
- Yapıcı, H. (2017). 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Kafkas Cephesinde Tarafların Askerî Kuvvetleri. *Turkish Studies*, 12(26), 283-297. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12836>
- Zürcher, E. J. (2019). *Osmanlı cihadı, Alman Cihadı ve Savaşın Kutsallaştırılması* (Çev. A. Gür). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.